

הרב יצחק טסלר*

ישיבת תורת החיים**

“עתידים ליום הזה להינקם מאויביהם”

היחס לנקמה באויבי ה'

הקדמה

מדי שנה, בהתקרב חג הפורים, כאשר מתחילים לשאול ולדרוש בענייני החג בהלכה ובאגדה, עולה סוגיה שגורמת לרבים לחוש אי נעימות, לדוחקה הצידה, להתעלם ממנה ולהמשיך בהעמקה בשאר ענייני דיומא. מתוך העיסוק במגילת אסתר ובמצוות מחיית עמלק, צפה ועולה לה שאלת היחס התורני לשנאה, לאכזריות ולנקמה. מושגים שבמשך כל השנה אנו סולדים מהם, ובצדק, פתאום מוצאים את מקומם בין כותלי בית המדרש. אמנם, זו הזדמנות מועצמת מהרגיל, אך בל נתעלם מכך שישנם מופעים רבים כאלה בחכמינו ז"ל שמימיהם אנו שותים ובאפרם אנו מתאבקים. לא מעט פסוקים, מאמרי חז"ל ודברי רבותינו הראשונים מפוזרים במרחבי תורתנו הקדושה שאנו נוטים להשאיר ב'צריך עיון' ולהמשיך הלאה. אכן, יתכן שבפורים זה בולט במיוחד, כי שם זה נוכח מאוד גם בדברי רבותינו האחרונים.

בשביל להעצים את השאלה נביא חלק מלשונות רבותינו האחרונים, ונבחן אם אנו יודעים פשר דבר: האם זו דרכינו ודרך התורה, ש"דרכיה דרכי נעם"? התורה שמעודדת העברה על המידות ואוסרת נקימה ונטירה, האם היא זאת שמעודדת ללבות שנאה, תאוות נקם ושמחה לאיד?

◆ אדוננו הגר"א (בפירושו על מגילת אסתר ט, ה) מפרש את הייתור בפסוק "מכת חרב והרג ואבדן" וז"ל: "שהכו אותם בתחילה על מקום שלא ימות מזה להרבותן ביסורים ואח"כ הרגו".

(* דברים רבים נתלבנו יחד עם חברותא שלי מיכאל הרשטיין נ"י.

(** לעילוי נשמת הרב רזיאל שבח הי"ד, בוגר הישיבה. שנרצח על קידוש השם באור לכ"ג טבת ה'תשע"ח ע"י בני עוולה.

- ◆ המשגיח דשיבת ליקווד, הרב נתן וואכטפויגל זצ"ל, כותב (לקט רשימות ממרן המשגיח בעניני פורים אד"כ תש"ס עמ' נז-ס): "אצל הצדיקים השמחה הגדולה ביותר כשרואים נקמה מהרשעים". ובשם הגאון רב ברוך דב לייבאוויץ זצ"ל, ראש ישיבת קמיניץ: "אם האדם רוצה לדעת באמת כמה אהבת ה' יש לו, הוא יכול לבדוק את עצמו ולראות כמה שנאה יש לו לרע", ושוב: "הגה"צ ר' דניאל מקלם זצ"ל הי"ד היה אומר כדי לקיים כראוי את מצות מחיית עמלק צריך לבא עם גבורה ואכזריות ושנאה".
- ◆ הגראי"ל שטיינמן זצ"ל כותב (ימלא פי תהלתך ח"ב עמ' תרלב): "כשרואים נקמה בעושי רע צריך להיות שמחה".
- ◆ אני אישית (י"ט) שאלתי את הגאון רבי אביגדר הלוי נבנצל שליט"א בפורים, אם השמחה היא רק על הצלתינו אן גם על מפלתם של שונאינו, והשיב שבוודאי שגם על מפלת אויבינו.
- ◆ שר התורה הגר"ח קנייבסקי שליט"א כותב (טעמא דקרא ח"ב עמ' קנו): "יש בזה ענין ג"כ להנקם בו כמו שרצה לעשות בישראל".
- ◆ המקורות שמבטאים יחס זה בצורה הברורה ביותר הם רבים ממנהגי פורים במהלך הדורות. הערוך (בערך שוור) מתאר: "מנהג בכל העולם כולו שבחורים עושין צורה כדמות המן ותולין אותה על גגותיהן ד' וה' ימים ובימי הפורים עושים מדורה ומשליכים אותה צורה בתוכה ועומדין סביבה ומזמרין...".^א כע"ז נכתב ברמ"א (תרצ, יז).

לצורך יישוב שאלות אלו, נשתדל להעמיק ולהרחיב מעט בעניין זה, שגולש מעבר לעיסוק הפרטי בענייני פורים, ולהעמיד סוגיה זו על תילה בבהירות ובצורה

א. מנהג דומה מתועד גם במקורות חיצוניים מדרום צרפת לפני כ-700 שנה (מסכת פורים). כע"ז בספר 'תולדות היהודים במצרים וסוריה' (א. שטראוס) "בימי הממלוכים עדיין נתקיים בקרב יהודי מצרים המנהג לעשות בפורים פסל של המן, לעשות בו קלס ושחוק ולשרוף אותו לסוף". וכן בתומן: "דמות המן ממקלעת עצים משוחה בששר בצבעים שונים, תולים את הדמות הזאת בחצר בית הכנסת על עץ גבוה וזורקים עליה חצים ואבנים עד שהיא מנופצת לרסיסים" ולבסוף שורפים אותה (אבן ספיר ח"א). בקאוקז נהגו שמכינים מקל טבול בזפת וכשחוזרים מבית הכנסת מראים על המקל ושואלים מי הוא השד הנורא הזה, עונה האשה זהו המן הצורר הגדול שלנו, מיד כולם חוטפים את המקל ובכעס גדול משליכים אותו לתוך האש (ספר המסעות עמ' 190). עדויות אלו ועוד נוספות הובאו בספר "דור דור ומנהגיו" פרק ז, ע"ש.

מבוססת ומובנת ככל שידנו מגעת. כדרכה של תורה נתמקד בעיקר בדברי רבותינו הקדמונים, ומובן שאם נאריך גם בדברי האחרונים אין לדבר סוף, אולם אף על פי כן נשתדל לתת טעימות מדברי רבותינו האחרונים מכל החוגים והמגזרים, בשביל לוודא שבדרכנו זו איננו סוטים מ"עקבי הצאן". נפתח ונזכיר את דברי הגר"ח שמואלביץ זצ"ל בבואו לבאר שאלה גדולה זו במאמרו 'נקמה' (שיחות מוסר שמות תשל"ג): "שאלה זו לא ישאלנה אלא מי שאינו יודע טיבה של נקמה, כי יש בה ב'נקמה' ענין גדול ורב...".

קידוש השם וחילול השם במשמעות הפרטית

נתחיל בביאור המושג 'קידוש השם'. ישנה משמעות פרטית למושג זה, והיא עצם מצות התורה לקדש את שם ה', ופירוש העניין הוא קיום מצוות התורה והימנעות מעבירות, בשל ציווי הבורא ברוך הוא, ולעיתים אף במסירות נפש, כדברי הרמב"ם (הל' יסודי התורה פרק ה). חלק נוסף ממצוה זו, הוא להיות דמות המייצגת בכבוד את שם ה' אותה היא נושאת, כל אחד לפום דרגא דיליה, "עד שימצאו הכל מקלסים אותו ואוהבים אותו ומתאוים למעשיו" (לשון הרמב"ם שם הי"א). זוהי מצות התורה ברובד הבסיסי והפשוט שלה.

קידוש השם וחילול השם במשמעות הכללית - מצבו של כלל

ישראל

עם זאת, דברי הנביאים מלאים במשמעות נוספת למושג 'קידוש השם', משמעות כללית יותר. משמעות זו מופיעה פעמים רבות מספור בדברי הנביאים, ויש לה שורשים איתנים כבר בחומש.

ביחזקאל (לו, טו-לב) כתוב שה' הגלה את עם ישראל בעקבות חטאיו, והגלות היא חילול השם ולכן ה' יגאל את עם ישראל למען קידוש שמו בעולם, מכיוון שכאשר עם ישראל שפל ובזוי, המלך שלהם, הקב"ה, כביכול מובס: "בית ישׂראל ישׂבים על אדמתם ויטמאו אותה... ואפיץ אתם בגוים... ויחללו את שם קדשי

בְּאֵמֶר לָהֶם עִם ה' אֱלֹהֵי וּמֵאֲרָצוֹ יֵצְאוּ^(ב). וְאֶחָמֶל עַל שֵׁם קִדְשֵׁי אֲשֶׁר חִלְלוּהוּ בֵּית יִשְׂרָאֵל בְּגוֹיִם אֲשֶׁר בָּאוּ שָׁמָּה... כֹּה אָמַר אֲדֹנָי ה' לֹא לְמַעַנְכֶם אָנִי עֹשֶׂה בֵּית יִשְׂרָאֵל כִּי אִם לְשֵׁם קִדְשֵׁי אֲשֶׁר חִלַּלְתֶּם בְּגוֹיִם אֲשֶׁר בָּאתֶם שָׁם, וְקִדַּשְׁתִּי אֶת שְׁמִי הַגָּדוֹל הַמְחֻלָּל בְּגוֹיִם אֲשֶׁר חִלַּלְתֶּם בְּתוֹכָם, וַיִּדְעוּ הַגּוֹיִם כִּי אָנִי ה'... בְּהַקְדָּשִׁי בְּכֶם לְעֵינֵיהֶם, וְלִקְחַתִּי אֶתְכֶם מִן הַגּוֹיִם וְקִבַּצְתִּי אֶתְכֶם^(ג)". עַל פִּי פְסוּקִים אֵלֶּה רַש"י גַּם כּוֹתֵב כַּעֲבוּר מִסַּפֵּר פְּרָקִים (שם לט, ז): "שְׁפִלוּתָם שֶׁל יִשְׂרָאֵל - חִלּוּל שְׁמוֹ הוּא". וּבִישׁעִיָּה (מח, יא; בסוגריים הוּבָאוּ פִירוּשֵׁי רַש"י וְרַד"ק): "לְמַעַנִּי לְמַעַנִּי אֶעֱשֶׂה (לְמַעַן שֵׁם קִדְשֵׁי אֶעֱשֶׂה) כִּי אֵיךְ יִחַל (יִתְחַלֵּל שְׁמִי בַּמְּפִלַת יִשְׂרָאֵל) וְכַבֻּדִּי לֹא אֶתֵּן (שִׁיגִידוֹ הַעֲמִים שִׂיד אֱלֹהֵיהֶם רַמָּה, וְלֹא הִיָּה לֵה' כַּח לְהַצִּיל אֶת עַמּוֹ)".

תְּקִדִים לִנְבוּאָה זֹה, שְׂאוּמוֹת הָעוֹלָם יִכִּירוּ בַּמַּעֲלָת עִם יִשְׂרָאֵל וַיִּשְׁבַּחוּ אוֹתוֹ רַק כְּאִשֶׁר הַקִּב"ה יִנְקוֹם אֶת נִקְמַת יִשְׂרָאֵל בַּגְּאוּלָּה הָעֵתִידָה, מוֹפִיעַ כְּבֵר בַּחוּמָשׁ, בְּשִׁירַת הָאֲזִינוּ (דְּבָרִים ל, מ): "הִרְנִינוּ גוֹיִם עִמּוֹ כִּי דָם עֲבָדְיוֹ יִקּוֹם וְנָקָם יָשִׁיב לְצַרְיוֹ"^(ד).

כך גם מפורש בדברי חז"ל (חגיגה ה, ב) על הפסוק "בְּמִסְתָּרִים תִּבְכֶּה נַפְשֵׁי מִפְּנֵי גֹהַ וְדָמָעַ תְּדַמְעַ וְתִרְדַּע עֵינָי דָּמָעָה כִּי נִשְׁבְּהָ עֶדְרָה"^(ה) (ירמיה יג, יז). כְּלוּמַר הַקִּב"ה

ב. רש"י: "הַשְּׁפִילוּ אֶת כְּבוֹדִי, וּמַהוּ הַחִלּוּל? בְּאֵמֶר אוֹיְבֵיהֶם עֲלֵיהֶם - עִם ה' אֱלֹהֵי וּמֵאֲרָצוֹ יֵצְאוּ וְלֹא הִיָּה יִכְוֹלֵת בִּידוֹ לְהַצִּיל אֶת עַמּוֹ וְאֶת אֲרָצוֹ".

ג. רש"י: "וּמָה הוּא הַקִּידוּשׁ? וְלִקְחַתִּי אֶתְכֶם מִן הַגּוֹיִם".

ד. בְּאֵמֶת תְּפִילוּתֵינוּ אִמּוּרוֹת לְהִיּוֹת מַכּוּנוֹת לְעֵינֵינוּ זֶה - לְהַתְּפַלֵּל עַל קִידוּשׁ שֵׁם שְׁמַיִם, עַל הַרְמַת קֶרֶן יִשְׂרָאֵל וְעַל הַפְּסֻקַת חִלּוּל שְׁמוֹ וְרַמִּיסַת כְּבוֹדוֹ. כֵּךְ מְצִינוּ בַּהֲרַבָּה מִתְּפִילוּתֵינוּ עַל הַגְּאוּלָּה, בַּתְּפִלַת שְׁמוֹנֵה עֶשְׂרֵה, בַּתְּחִנּוּן, בַּתְּקוּן חֲצוֹת, בַּסְּלִיחוֹת וּבַתְּפִילוֹת נוֹסֶפּוֹת.

כך התפלל משה רבינו אחרי חטא העגל וחטא המרגלים, שהגויים יגידו "מִבְּלַתִּי יִכְלַת ה'" (במדבר יד, טז ודברים ט, כט), וביתר פירוט בגמרא (ברכות ל, א): "אָמַר מֹשֶׁה לְפָנֵי הַקִּב"ה: רַבּוֹנוּ שֶׁל עוֹלָם, עַכְשָׁיו יֵאָמְרוּ אוֹמוֹת הָעוֹלָם תִּשָּׂש כַּחוֹ כְּנֻקְבָה וְאֵינוּ יִכְוֹל לְהַצִּיל... לְמַלְךְ אֶחָד יִכְוֹל לְעַמּוּד, לְשִׁלְשִׁים וְאֶחָד מַלְכִים אֵינוּ יִכְוֹל לְעַמּוּד... חֲזוֹר הַקִּב"ה וְהוֹדָה לוֹ לְמֹשֶׁה שְׂנֵאֲמַר וַיֵּאמֶר ה' סְלַחְתִּי כְּדַבְּרִיךָ, כְּדַבְּרִיךָ עֵתִידִים אוֹמוֹת הָעוֹלָם לֹמַר כֵּן... מְלַמֵּד שְׂאֲמַר לוֹ הַקִּב"ה לְמֹשֶׁה: מֹשֶׁה, הַחֵייתִנִּי בְּדַבְּרִיךָ וּמִפְּרֹשׁ רַש"י "הַחֵייתִנִּי - בְּפָנֵי הָאוֹמוֹת". בּוֹזוֹת דְּבָרֵי מֹשֶׁה יִדְעוּ אוֹמוֹת הָעוֹלָם שֶׁה' קַיִם, חַי, יִכְוֹל וְחֹזֵק.

כך התפלל גם יהושע אחרי תבוסת ישראל במלחמת העי (ז, ט) "וּמָה תַעֲשֶׂה לְשִׁמְדֵי הַגָּדוֹל". וְכֵן דוּד הַמֶּלֶךְ בַּתְּהִלִּים (עט, ט; וְכַעֲיִן זֶה גַּם שֶׁם קֵטוֹ, ב): "עֲזְרוּנוֹ אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל עַל דְּבַר כְּבוֹד שְׁמִי הַצִּילֵנוּ מִכַּפֵּר עַל חַטָּאתֵינוּ לְמַעַן שְׁמִי לְמָה יֵאָמְרוּ הַגּוֹיִם אִיָּה אֱלֹהֵיהֶם יִדְעוּ בְּגוֹיִם לְעֵינֵינוּ נִקְמַת דָּם עֲבָדֵיךָ הַשְּׁפוּדָה".

ובכל שני וחמישי אנו מתפללים את תפילת דניאל (פרק ט) שסובב כולו סביב עניין זה, חרפת ישראל וירושלים היא חילול השם, ותחינה לה' לעשות למען שמו.

בוכה בגלות "מפני גְּנֵה". מסבירים חז"ל: "מפני גאווותן של ישראל שניטלה מהם ונתנה לנכרים" ו"מפני גאווותה של מלכות שמים". ומוסיף המהרש"א שם, "שהכל אחד, שאין גאווותן של ישראל אלא הקב"ה".

יסוד זה מופיע בהקשר הלכתי ברש"י במסכת עבודה זרה (נד, א בד"ה ודאי). הגמרא דנה במצב של גזירת שמד שאנסו יהודים להשתחוות לעבודה זרה, ויש דעה שהע"ז נאסרת בהנאה כי חוששים שמא יהודי אחד עבד אותה מרצון. רב אשי מגיב ואומר שבוודאי שמתוך כל היהודים שנאנסו לעובדה, לכל הפחות יהודי אחד עבד אותה מרצון, ומסביר רש"י: "אחרי שרואה את ישראל ידם מטה, נוטה ליבו לעבודת כוכבים".

עם ישראל מסמל את שם ה'

קידוש השם או חילולו נובע מהמצב הכללי של עם ישראל. נעמוד עתה על מהות הזיקה והקשר ההדוק בין השניים. המצב המתוקן והבריא של העולם הוא שעם ישראל עובד את ה', לומד את תורתו, שוכן בארצו, ומאוחד תחת מלכות בית דוד. המלכות משגשגת מבחינה תורנית, ביטחוניית, כלכלית וערכית, ויש הרתעה כלפי אומות העולם ויד ישראל תקיפה. בית אלוקינו עומד בתפארתו, ומתקיימות מדי יום ביומו עבודת הקרבנות, שירת הלויים, הקטרת הקטורת, הדלקת המנורה ושאר עבודות שבמקדש. מהסנהדרין היושבת בלשכת הגזית יוצאת תורה ברורה לעם ישראל. נביאים מתנבאים בשם ה' ומוסרים את דברו ליחידים, לעם ישראל ולעולם. גם אומות העולם נהנים מהשפע הרוחני והגשמי שיורד לעולם דרך עם ישראל. במצב מתוקן ואידיאלי שכזה, העולם ועם ישראל בראשו רואים בקידוש שם שמים. כולם רואים בבירור שאלוקי ישראל מלך ומצליח את דרכי עמו ישראל בכל, ושם טוב יוצא לקב"ה מסוף העולם ועד סופו.

לעומת זאת, הגלות היא חילול השם בהתגלמותו. כאשר עם ישראל, עם ה', נמצא בגלות, שם ה' מושפל ונרמס. כאשר נראה שאין לישראל מושיע, אומרים הגויים "אֵיִה אֶלְהֵיָם", או בשפה הכואבת והמוכרת לנו "איפה אלוקים היה בשואה". וזוהי אכן שאלה. הרי אם אלוקי ישראל הוא השולט בעולם כיצד הוא

לא שומר על עמו? כיצד הוא נותן לעמו לסבול כה רבות? איך יתכן שבניו נטבחים באכזריות שכזו? כיצד הם כה מושפלים ובלתי מוצלחים?

הרי הקב"ה כרך את שמו הגדול בשמנו: "ושמך הגדול והקדוש עלינו קראת" (מתפילת מוסף לשלוש רגלים), "שמנו קראת בשמך" (מ'זנתנה תוקף). עם ישראל קרוי "ישראל", או "עם ה'", וה' קרוי "אלהי ישראל". אנו נציגי הקב"ה בעולם הזה. אנו שגרירי ה' ונושאי דברו. היחס לשגריר של מדינה, כמוהו כיחס למדינה עצמה. כך מובן מה שמצינו במקומות רבים במקרא ובחז"ל¹ שאויבי ה' הם אויבי ישראל ואויבי ישראל הם אויבי ה'; כבוד וגאווה לעם ישראל הינו כבוד שמים, ואילו השפלת עם ישראל היא השפלה לשמו יתברך. בדברי הרה"ג שמשון פינקוס זצוק"ל (נפש שמשון תהילים עמ' קמד) ברור שמושג זה שייך גם אצל כל יהודי יחיד. כל יהודי מייצג את הקב"ה, וממילא גוי ששונא יהודי, אינו שונאהו באופן אישי אלא הרי הוא שונא את הקב"ה².

ה). "שְׁלַחְנִי אֶל הַגּוֹיִם הַשְּׁלֵלִים אֲתֶכֶם כִּי הִנְעַבְבְּכֶם נִגְעַבְבַּכְתּוּ עֵינֵי (זכריה ב, יב); "כל מי ששונא את ישראל כאלו שונא את מי שאמר והיה העולם... כל מי שעוזר את ישראל כאלו עוזר לפני מי שאמר והיה העולם... כל זמן שישראל משועבדין כביכול שכינה משתעבדת עמה... כשהן חוזרין שכינה חוזרת עמה" (ספרי במדבר, פד); "וברוב גאונך תהרוס קמין, הרבית להתגאות נגד מי שקם נגדך ומי הם שקמו נגדך הם שקמו נגד בניך. תהרוס קמין, תהרוס קמינו אין כתיב כאן אלא תהרוס קמין מגיד הכתוב שכל מי שקם כנגד ישראל כאלו קם כנגד הקדוש ברוך הוא" (מכילתא בשלח, מסכתו דשירה, ו); "שונאי ישראל הם שונאי מי שאמר והיה העולם" (פסיקתא זוטרתא שמות טו, ז), ועוד רבים.

עניין זה בולט במיוחד במלחמת דוד וגלית (שמואל א, יז; וראה סוטה מב, ב), כאשר גם גלית וגם עם ישראל אומרים שהוא לועג לצבא ישראל "וַיֹּאמֶר הַפְּלִשְׁתִּי אֲנִי חָרַפְתִּי אֶת מַעֲרֻכֹת יִשְׂרָאֵל הַיּוֹם הַזֶּה... וַיֹּאמֶר אִישֵׁי־יִשְׂרָאֵל הָרְאִיתֶם הַאִישֵׁהָעֹלָה הַזֶּה כִּי לָחָרַף אֶת יִשְׂרָאֵל עֲלָה". לעומתם, דוד המלך מתרגם את הלעג לישראל ללעג לה' יתברך: "כִּי חָרַף מַעֲרֻכֹת אֱלֹהִים חַיִּים". והוא צודק באבחנה שלו, וכדברי גלית אחר כך: "וַיִּקְלַל הַפְּלִשְׁתִּי אֶת דָּוִד בְּאֵלֵהוּ". דוד מבין שהוא נלחם מלחמת ה', ושהניצחון שלו יוביל ל"וַיִּדְעוּכָל הָאָרֶץ כִּי יִשְׂאָלֵהֶם לְיִשְׂרָאֵל".

ו). וכביאור הרב נתן רפאל אויערבאך במאמרו 'ישמח צדיק כי חזה נקם...' (קובץ ישורון טו עמ' תשט). לאחר שמביא את דברי המהר"ל (בפירושו 'דרך חיים' עלמ"ס אבות) "שודאי כאשר הרשעות מסתלק מן העולם - יש שמחה, וזה מפני כבוד השי"ת ולפיכך יש לשמוח". והסביר הרנ"ר אויערבאך "ועומק דבריו דאנו באנו לעולם להרבות כבוד שמים, וכאשר דרך רשעים צלחה - הרי מתחלל שם שמים בעולם, אבל כאשר באים הרשעים על עונשם - מתגדל ומתקדש שמו יתברך בעולמו וראוי לשמוח במפלתן של רשעים כאשר כל השמחה נובעת בכבוד שמים. (ויעויין שם שהמשיך וביאר מדוע אעפ"כ הקב"ה בעצמו לא שש אלא רק משיש אחרים).

נקמת ישראל - נקמת ה'

מתוך כך מובן אפוא שנקמת ה' היא נקמת ישראל ונקמת ישראל היא נקמת ה'. דברים מפורשים אנו רואים בדברי הגמרא המבוסס על תפיסה זו (סנהדרין נח, ב; וברמב"ם בהל' מלכים י, ו): "הסוטר לועו של ישראל כאילו סוטר לועו של שכינה". על פי יסוד זה מובנים דברי הרמב"ם (שם ז, טו), שבשעת מלחמה אסור לחייל לחשוב על משפחתו וביתו, אלא יסמוך על ה' "וידע שעל יחוד השם הוא עושה מלחמה". כי ייחוד שם שמים תלוי בהצלחת עם ישראל במלחמה.

ביאר זאת הגאון המשגיח הרב חיים פרידלנדר זצ"ל (בשפתי חיים רינת חיים, עמ' שז), והביא את הפסוקים הבאים כראיה מובהקת ליסוד זה. לגבי מלחמת הנקמה במדין (במדבר לא, א-ג), הקב"ה אומר למשה רבנו לאמר לעם ישראל: "נָקַם נְקָמָת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מֵאֵת הַמִּדְיָנִים". ומשה רבנו אומר לעם לארגן אנשים לצבא "לְתַת נְקָמָת ה' בְּמִדְיָן". דומה שאין מפורש יותר מפסוקי התורה אלו לנידון דידן".

שורש הנקמה הוא קידוש השם

מהו הפתרון והתיקון לחילול השם הנורא שבגלות? אם נעמיק בשורש חילול שם ה', נראה כי התיקון האמיתי הוא הנקמה.

אין ספק ששם שמים מתקדש ומתעלה בהרמת קרן ישראל, גם כאשר מדובר 'רק' בהצלחה לעם ישראל, מכיוון שעניני העולם נפקחות לאיטן לראות במלכותו יתברך. אבל עדיין נשארות קושיות בלתי פתורות: כיצד עם ישראל הוכה והושפל כל כך; כיצד הצלבנים, הקוזקים, הגרמנים, הערבים ושאר רודפינו עשו לנו את

ז). עיין בכלי יקר (ויקרא יט, יח) שמעמיק ומרחיב בביאור יסוד זה שנקמת ישראל בגויים היא נקמת ה', וראה בציץ אליעזר (הלכות מדינה ח"ב ש"ג סק"ג) נפקא מינות מעשיות לאבחנה זו.

מה שהם עשו והם נשארם בשלוותם. האם חלילה אין דין ואין דיין? האם מעשיהם הרעים נשכחו? האם חלילה הם חזקים יותר מאלוקי ישראל?^ח

אי אפשר להתכחש לכך שהחשבון לא נסגר. אמנם עם ישראל שרד למרות כל הרדיפות. אך אחרי כל הנצחונות, הוא נשאר מושפל. היכו אותו, דרכו עליו, שחטו, טבחו, התעללו בו, ירקו עליו, ואז בשלווה ובנחת הגוי התורן פינה את מקומו ונשאר רגוע. עם ישראל לא החזיר לו. לא התנקם בו. למעשה, ההשפלה עדיין צורבת.

חלוקה זו של שני שלבים - הצלת והצלחת ישראל כשלב ראשון והנקמה בגויים כשלב שני ומשלים לראשון - ושרק בצירוף השלב השני משתלמת יכולת ההכרה במלכות ה' ומגיע השבח לה', כתב כבר אדוננו הגר"א במשלי בביאור הפסוק שם (יא, י) "בטוב צדיקים תעלוץ קריה ובאבוד רשעים רנה", ומראה שכך היה ביציאת מצרים ובנס פורים.

לעומת זאת, כאשר גאולת ישראל תכלול, בנוסף להצלחה של עם ישראל, גם השפלה מוחצת ומוחלטת לרודפינו במשך הדורות, אז ישוב כבודנו, שכאמור הוא כבוד שמים. וכדברי הרד"ק (זכריה ב, יב) "כי אין די לא-ל יתברך בטובה שישלם לכם תמורת הרעה שהגיע לכם בגלות עד שיקח נקמה מאויביכם אשר שללו אתכם".

הסברא לכך פשוטה: כאשר אדם מותקף על ידי אדם אחר הוא חווה כאב בשני מישורים: מלבד הכאב הגופני, כואב לו גם נפשית. הוא מרגיש מושפל. מתעורר בו הרגש הטבעי לחזור ולהכות במתקיף. ואין זה רק לצורך הגנה עצמית, אלא גם כאשר המתקיף כבר הפסיק להתקיף ואין חשש עתידי שינצל את חוסר התגובה למתקפה נוספת. וכשהמותקף אכן מכה את המתקיף - זה מרגיע אותו. מדוע? כי זה מחזיר לו את הכבוד. וכדברי רבינו הרמח"ל במסילת ישרים (פרק יא): "האדם מרגיש מאד בעלבונותיו ומצטער צער גדול, והנקמה לו מתוקה מדבש, כי היא

ח. אליבא דאמת, אין סתירה בין הגלות לבין מלכות ה', כמובן. יש סיבה לגלות ולכל הצרות שה' עושה עמנו, והוא יתברך הוא העומד מאחורי המקל, אומות העולם. כל מכה ומכה מחושבת ומדויקת עד לפרטי פרטים. "הצור תמים פְּעֻלוֹכִי כֹל דְּרָכָיו מִשְׁפָּט, אֵל אֱמוּנָה וְאֵין עֹנֵל צְדִיק וְיֵשֶׁר הוּא" (דברים לב, ג). ואין זה ענייננו במאמר זה לבאר את סיבת הגלות והצרות. רק נעיר שסוף סוף, הגלות מהוה חילול השם עצום, כדברי ה' ביד יחזקאל הנביא.

מנוחתו לבדה”^ט). אין לנפש מנוחה בלי נקמה. וכפסקו המפורסם של הרמב”ם שלמרות שבהלכות שבת “כל המקלקלים פטורים”, המקלקל לשונאו חייב, כי הוא עושה לעצמו טוב, וזהו תיקון ולא קלקול, וכלשונו (שבת יב, א): “והמבעיר גדישו שלחברו או השורף דירתו - חייב, אף על פי שהוא משחית, מפני שכוונתו להינקם משונאו, והרי נתקררה דעתו ושככה חמתו”.

היה מקום לומר שנקמה היא דבר קטנוני הנובע מגאווה ותאוות כבוד מוגזמת, וממילא אין טעם לצאת למלחמה בשביל להזין מערכת מידות קלוקלת כזו. אך האם זה נכון? כדי לחדד את הדברים נתבונן במשל מחיי הפרט: כשרח”ל אדם נהרג בתאונת דרכים, תאונת עבודה, או מסיבה אחרת הנובעת מרשלנות של אדם אחר - פעמים רבות קרוביו של ההרוג הם העומדים בראש המערכה למען ענישת הרשולן והעמדתו לדין. מדוע? הרי זה לא יחזיר את ההרוג לחיים. ובחלק ניכר מהפעמים הם גם אינם עושים זאת כדי שההרוג לא יחזור על מעשיו, שהרי מדובר במעשים חריגים וחד-פעמיים. כמו כן, במקרים רבים גם הרתעת אנשים אחרים אינה מהווה סיבה עיקרית לתביעה לענישה. הסיבה העמוקה למאבק זה היא שאין להם מנוחה כל עוד הם מרגישים שעושה העוול לא בא על עונשו. הרגש האנושי הפשוט מבקש ענישה, ורואה בכך עשיית צדק. כך מתנהל העולם כולו - מהמדינות הפרימיטיביות ביותר ועד בתי המשפט הנאורים והפוסט-מודרניים. כך מתנהלים גם מצביאים ומנהיגים, המדגישים את כבוד הציבור שאותו הם מייצגים ושעבורו הם נלחמים.

הנקמה, אפוא, אינה אלא עשיית צדק, המצויה ורווחת ברוב ככל מערכות החיים שאנו פועלים בה. ביסודו של הרצון האנושי-הטבעי לנקמה - כשהוא מופיע בצורתו המתוקנת - מצויה הכמיהה לצדק, וכדברי הגאון הרב יעקב משה חרל”פ (מי מרום ח”ח עמוד פ) שמחלק בין הנקמות, ובשונה מהנקמה השלילית

(ט). הרמח”ל כותב כך לגבי הנקמה האסורה, נקמת יהודי מיהודי. אך זה אותו טבע ורגש בנקמה המשובחת, נקמת ה’ ועם ישראל. ומפורש כך גם לגבי הנידון שלנו בפירוש מהר”י קרא על יחזקאל (כה, יד), שהנקמה הכי מעולה בשונאי ישראל היא זאת שנעשית על ידי עם ישראל, והיא עושה “נחת רוח גדול”.

הכלי יקר דלעיל, מחד משווה בין שתי הנקמות שיסודם וטבעם אחד, ומאידך מחלק בין הנקמה ליהודי האסורה, כי היא עסוקה בעניינים קטנוניים ולא חשובים, לבין נקמת ישראל מהגויים, המותרת והמשובחת, כי בה תלויה כבוד שמים ואין לך דבר חשוב מזה.

"הנקמה האמיתית, שהיא רק מצד אהבת האמת והצדק, אינה גנאי לנו, אלא אדרבה הדר הוא לכל חסידיו", וכע"ז כתב הרה"ג יעקב אריאל שליט"א (הלכה בימינו עמ' 238). נדבך נוסף כותב מרן הגר"ח שמואלביץ זצ"ל במאמרו 'נקמה' (שיחות מוסר שמות תשל"ג), שבעקבות עשיית צדק זה מתקדש שם שמים "והבאור בעניינה של נקמה הוא, כי תוכנה אינו עונש לרשע גרידא, אלא היא מיצוי חשבון הצדק בעולם, וכיוון שחשבון הצדק נעשה - הרי זה כבוד שמים בעולם... והוא מה שאמרו 'גדולה נקמה' כי על ידי שבני אדם רואים את הנהגת הקב"ה, שמשלם שכר טוב ליראיו ונפרע מעושי רשע, ע"ז שמו יתברך מתגדל ו'כסאו' נכון בעולם".

אף איסור הנקמה אינו איסור לכל באי עולם, אלא דין מיוחד המוגבל ל"בני עמך", וכמפורש בפסוק (ויקרא יט, יח) "לא תקום ולא תטור את בני עמך". כך דרשו חז"ל בספרא (קדושים פרשה ב): "נוקם אתה ונוטר לאחרים", וכבמקומות רבים בחז"ל פירוש המילה "אחרים" הוא גויים, וכמו שפירשו בספרא הראב"ד, המיוחס לר"ש משאנץ, היראים (סי' מ) החינוך (רמא), ועוד, שמפורש כן במדרשי חז"ל מקבילים שנקטו להדיא בלשון "אומות העולם" (קהלת רבה ה, ד ובראשית רבה נה, יג), וכ"פ הרמב"ם (דעות ז, ח וספר המצוות ל"ת שד) והובא דבריו במג"א (סי' קנו).

מפורש בגמרא (ברכות לג, א) "גדולה נקמה שניתנה בין שתי אותיות (=שמות ה') שנא' "א-ל נְקָמֹת ה'""¹, וכדברי רש"י: "במקום שצריכה נקמה דבר גדול הוא", וכפי שנקט בחריפות 'הנשר הגדול האברבנאל' (כלשון הבית יוסף באו"ח קסח, י) בפירוש לספר נחום (א, ב): "כמו שאין הנקמה ראויה ברעים כן היא ראויה והגונה כנגד הצרים והאויבים".

מרן המשגיח הגרא"א דסלר (מכתב מאליהו ח"ב עמ' 124¹⁰) כותב שהמילה נקמה נגזרת מלשון תקומה, הקמת כבוד הנפגע. הנקמה היא התקומה שלאחר הנפילה וההשפלה. דברים כאלה נמצאים במקומות רבים בתפילה, כגון "קוּמָה ה' וַיִּפְצוּ אֵיבֶיךָ וַיִּנְסוּ מִשְׁנֵאֶיךָ מִפְּנֵיךָ" (במדבר י, לה), "זְכֹר זֹאת, אוֹיֵב חֲרָף ה', וְעַם נָכַל נֶאֱצוּ" (י). ותמוה מנהג מחברים מסויימים לטשטש דברי גמרא אלו שנאמרו למסקנה, ולהבליט במקומם את ההו"א בגמרא שתמהה על מעלת הנקמה.

(יא). כ"כ גם בחלק ה עמ' 404, ודקדוק זה כתוב גם בפירוש הרש"ר הירש על התורה (בראשית ד, טו) ובספר אור הרעיון עמ' קלג.

שְׁמָךְ... קוֹמָה אֱלֹהִים רִיבָה רִיבְךָ זָכֹר חֲרַפְתָּךְ מִנִּי נָבֵל כָּל הַיּוֹם” (תהלים עח, יח-כב),
”קוֹמָה אֱלֹהִים שְׁפֹטָה הָאָרֶץ” (שם פב, ח).

הגאון הרב מנחם זמבה הי"ד מחדד ומבהיר (בקובץ 'זכור' חלק יא עמוד 138) שבדרך כלל, דרישה של אדם לכבוד אינה דבר חיובי. אבל זה רק כאשר מדובר בכבוד אישי. כאשר מדובר בכבוד שמים, משמעותו של הכבוד משתנה וממילא לא ניתן להמשיך להתייחס אליו באותו אופן כמו שמתייחסים לכבוד האישי^(ב). כדי להמחיש זאת ניתן להתבונן בביטויים אחרים של כבוד שמים בעולם: ודאי שכבוד התורה הינו ערך חשוב; ישנן הלכות מפורשות בענייני כיבוד הורים ותלמידי חכמים (לגביהם מפורש שעליהם לנקום ולנטור כנחש ביומא כב, ב ושבת סג, א), כבוד בית הכנסת ובית המדרש. כבוד שמים הוא הנעלה והחשוב ביותר. וכמו שכתוב במסכת אבות (ו, יא): "כל מה שברא הקב"ה בעולמו לא ברא אלא לכבודו, שנאמר (ישעיה מג, ז): כל הנקרא בשמי ולכבודי בראתיו יצרתיו אף עשיתיו"^(א).

(ב). וזו תשובה למתקשים מטעמי מצוות איסור הנקמה, כיצד דברינו מסתדרים עם טעמי הראשונים לאיסור זה. האמור למעלה עונה לטעם של הרמב"ם (דעות ז, ז) שענייני העולם הזה אינם ראויים לנקום עליהם, ומובן שכבוד שמים ראוי וראוי. לגבי הטעם של ראשונים רבים (על התורה, מושב זקנים בשם הרא"ש, החזקוני, ר' יוסף בכור שור ועוד), שתלאוהו בעניין האחוה ואהבת ישראל (וכדנראה בירושלמי נדרים דף ל שמשווה את הנוקם בישראל ליד ימין של האדם שמישיבה ליד שמאל שלו), מובנים דברינו. וגם לטעם של ספר החינוך (רמא) שצריך להאמין שהכל מה', דברינו מתיישבים. שהרי על כרחנו להבין שלא עם כל דבר שה' מזמן לאדם, על האדם להשלים איתו (כבפרנסה, בריאות, מלחמת מדין ועמלק ועוד). דברים רבים דורשים טיפול ותיקון של האדם. אם כן, כיצד נדע מתי ה' רוצה שנשלים עם המצב ומתי ה' רוצה שנשתדל לתיקון המצב, על פי ציוויו. והוא ית' ציווה בציווי זה רק לא לנקום מיהודים (כמפורש גם בחינוך, בעל הטעם הזה) [למרות הני"ל, חובה להבהיר, שכמובן שכל ההתייחסות לטעמי המצוות, לא מפיה אנו חיים. טעמים אלו לא נכתבו בשביל לקבוע על פיהם את גדרי האיסור, אלא להיפך, הגדרים יילמדו ורק אחר כך בא החיפוש לטעמי המצוה להטעימה לנו].

(ג). נעיר שבמאמר זה אנו עוסקים במושג הנקמה בטהרתה, השבת הגמול לשונאי ישראל, מלבד עצם ההגנה וההרתעה שבדבר, כאבחנה שציינ הרב אליעזר מלמד (פניני הלכה העם והארץ עמ' 103). מובן הרי שכחלק מ"עזרת ישראל מיד צר" לא די לעסוק רק בהגנה, אלא אף בהרתעה, דבר שפעמים רבות דורש להגיב ולגבות מחיר מהאויב לאחר פגיעה שלו בנו. הרתעה זו, היא בעצם עיסוק בהגנה, רק שאיננה הגנה להרגע אלא הגנה לטווח הרחוק יותר. פעמים רבות שמושג הנקמה ומושג ההרתעה מתערבבים כי פעולתם דומה, לתקוף בחזרה בתגובה למכה שספגנו מהאויב. הצורך בהרתעה מובנת ואינה מעוררת ספקות (דבר שמופיע במקורות רבים וכגון בפסק השו"ע או"ח שכט, ו, שו"ת צמח צדק

הנקמה כשלב בביאת משיח צדקנו

הנקמה מהווה חלק מהותי מהגאולה, ונביא כמה פסוקים המראים זאת. בסופה של שירת האזינו (דברים לב, מא-מג) נאמר: "אָשִׁיב נַקָּם לְצָרֵי וְלִמְשַׁנְּאֵי אֲשֶׁלָּם, אֲשַׁכֵּיר חֲצֵי מִדָּם וְחֶרְבֵי תֹאכַל בְּשָׂר מִדָּם חָלָל וְשִׁבְיָה מֵרֹאשׁ פְּרָעוֹת אוֹיֵב, הִרְגִּינוּ גוֹיִם עִמּוֹ כִּי דָם עֲבָדְדֵי יִקּוּם וְנַקָּם יֵשִׁיב לְצָרָיו וְכַפָּר אֲדַמְתוּ עִמּוֹ"⁸¹. בישעיה (סג, ד) נאמר: "כִּי יוֹם נַקָּם בְּלִבִּי (רד"ק: היה בלבי זמן רב) וְשָׁנַת גְּאוּלֵי בָּאָה". ועוד שם (סא, ב; בסוגריים פירוש המצודת דוד): "לְקַרְא שְׁנַת רְצוֹן לְה' יוֹם נַקָּם לְאַלְהֵינוּ (לכשר שיבא מה' שנת רצון לישראל ועת נקמה מהאומות) לְנַחֵם כָּל אַבְלִים (נקמת האומות יהיה לתנחומין לאבלי ציון על הצער שסבלו)". וכן בכל ספר עובדיה, ובפרט פסוקים אלו: "כִּי קָרוֹב יוֹם ה' עַל כָּל הַגּוֹיִם, כַּאֲשֶׁר עָשִׂיתָ יַעֲשֶׂה לְךָ גְּמֻלָּה יָשׁוּב בְּרֹאשָׁה... וְבָהָר

הקדמון ס"ס קיא, שו"ת חיים ביד לגר"ח פלאגי סימן קט, הגרי"ד סולוויצ'יק בקול דודי דופק עמ' 81). במאמר זה אנו מתמקדים במושג הנקמה, גם מעבר למימד ההרתעה שבו (אם כי ברור לכל בר דעת שאי אפשר לנתק לגמרי בין שני העניינים, שהרי ככל שכבוד העם גדול יותר, כך הרתעתו והפחד ממנו, בבחינת "חכמת המסכן בזויה", וע"ע ברש"י בתענית טז, א ד"ה מורא). לצורך חידוד ההבדל נביא נפק"מ לדבר, כגון הרצון לנקום באויבים עתיקים של עמ"י וכגון עמלק וגרמניה, וכן בעוצמת התגובה המתבקשת לאויב העכשווי. נציין עוד, כי מלבד ענייני הנקמה שכתבנו במאמר, והם: עשיית הצדק האלוקי בעולם ע"י העונת עושי הרשעה, הרתעת הרשעים מלהרשיע בעתיד, והרמת קרן ישראל וכבוד שמים, בנוסף לנ"ל יש בנקמה עניין נוסף. הנקמה דומה בזה למצות התשובה. יש בה תיקון לחטא שנעשה, אלא שהתשובה נעשית ע"י החוטא עצמו בעוד שהנקמה ע"י אחרים. כשם שמצות התשובה באה לתקן את רגע החטא, ולגלות בעזרת החרטה, שהחטא היה מעשה לא ראוי. הוא לא היה נכון, ראוי, חכם או משתלם. זאת היה טעות. כך גם הנקמה באה לגלות שהחטא היה מעשה לא ראוי, טעות ולא משתלם [אגב, יש המתנגדים למושג הנקמה כי הוא בא לעולם רק באופן של בדיעבד, ואילו לכתחילה היינו מעדיפים לא להזדקק לו. למרות צדקת דבריהם, שהלוואי ולא היינו נזקקים לו, אך יש לדעת שעתה, שנזקקנו לו, זה הלכתחילה של עכשיו. בדיוק כמו שאין מי שאינו מאדיר את מושג התשובה בגלל שהיינו מעדיפים לא להזדקק לה, לכה"פ לא במובנה הפשוט של תשובה מחטאים שנעשו וכמשמעותה בדברי הראשונים. אין כאן המקום להאריך, אך ע"פ הנ"ל יש להעמיק ולמצוא את הקשר העמוק בין עניין הנקמה שבפורים ובין עניין התשובה מאהבה שבפורים וה"הדור קבלוה בימי אחשוורוש" ותן לחכם ויחכם עוד].

יד). "ויש לדעת, שגדולה היא הנקמה עד כדי כך שבפרשת האזינו, בה התורה מגלגלת את כל ההיסטוריה האנושית, היא אינה מסיימת בריבוי האורה, הברכה, השפע, הטוב והשלמות שיהיה בזמן ההוא, אלא דווקא בנקמה שיעשה הקב"ה באויביו..." (הרב אליהו זילברמן שליט"א, ראש ישיבת 'אדרת אליהו', אבן בוחן עמ' רעו)

צִיּוֹן תִּהְיֶה פְּלִיטָה וְהָיָה קִדְשׁ וַיִּרְשׁוּ בֵּית יַעֲקֹב אֶת מוֹרְשֵׁיהֶם... וְעָלוּ מוֹשְׁעִים בְּהָר צִיּוֹן לְשֹׁפֵט אֶת הָר עֲשׂוּ וְהָיְתָה לָהּ הַמְּלוּכָה.”

על פי זה, מובן גם מדוע בהרבה מקומות כתוב שהתוצאה של הנקמה היא גילוי מלכות ה' וקידוש שמו. בסוף ספר עובדיה כתוב שכשעם ישראל ישפוט וינקום בעשיו - אז "והיתה לה' המלוכה". ביחזקאל (פרק לה) כתוב על נקמת ה' בשעיר, ושם כתוב חמש פעמים שתוצאת נקמה זו היא "וַיִּדְעַתָּה כִּי אֲנִי ה'". בתהלים (סוף פרק פג; וכעין זה ראה גם שם עט, י; נח, יא-יב) נאמר: "כִּן תִּרְדָּפֶם בְּסַעֲרֶךָ וּבְסוּפֶתְךָ תִּבְהַלֶּם... וַיִּדְעוּ כִּי אַתָּה שֹׁמֵךְ ה' לְבַדְּךָ עָלֶיךָ עַל כָּל הָאָרֶץ". בצפניה (ג, ח-ט) נאמר: "כִּי מִשְׁפָּטִי לְאַסֶּף גּוֹיִם לְקַבְּצִי מִמְּלֻכֹת לְשַׁפֵּךְ עֲלֵיהֶם זַעֲמֵי כָל חֲרוֹן אַפִּי כִּי בָאשׁ קִנְאַתִּי תֹאכַל כָּל הָאָרֶץ, כִּי אֲז אֶהַפֵּךְ אֶל עַמִּים שְׂפָה בְרוּרָה לְקִרְא כָּל בָּשָׂר ה' לְעַבְדוֹ שְׂכָם אֶחָד". ובזכריה (יד, ג-ט) נאמר: "וַיִּצְא ה' וְנִלְחַם בְּגוֹיִם הֵם כְּיוֹם הַלְחָמוֹ בְּיוֹם קָרְב... וְהָיָה ה' לְמִלְכָּךָ עַל כָּל הָאָרֶץ בְּיוֹם הַהוּא וְהָיָה ה' אֶחָד וְשֵׁמוֹ אֶחָד". יסוד ברור זה כתוב גם במכתב מאליהו (ח"ב עמ' 124 וח"ה עמ' 404) ובדברי הרה"ג יעקב אריאל שליט"א (הלכה בימינו עמ' 238).

לכן מובן מדוע יום הנקמה והגאולה קרוי "יום ה'" (בהרבה מקומות, וכיניהם ישעיה יג, ו; יואל א, טו; ב, א; ג, ד; צפניה א, ז; מלאכי ג, כג) - מכיוון שרק אז שמו של ה' מתגלה בעולם באופן מלא, וכדברי הרש"ר הירש (תהילים קמט, ז) "בטרם תיהפך הכרת האלוקים המושלמת לנחלת הכלל, מוכרחה לבוא נקמה, גמול בגויים...".

השמחה שבנקמה

דבר פשוט העולה מן האמור הוא שיש לשמוח בנקמת ה'. אם אנו כעם ישראל מצפים ומתפללים להגדלת שמו של הקב"ה בעולם, כאשר סוף סוף זה קורה - נתמלא בשמחה אמיתית ושלימה. כך מפורש בתהלים (נח, יא) "יִשְׂמַח צְדִיק כִּי חָזָה נָקָם". וכמו שכתוב בגמרא (סוטה יג, א) על פי פסוק זה שכאשר יעקב אבינו ראה במות עשו הוא חייך ושמח^{טו}. כך כותב הספורנו (שמות יח, ט) שראוי למקנא לכבוד

(טו). את הפסוק הידוע (משלי כד, יז): "בְּנַפְלֵ אוֹיְבֶךָ אַל תִּשְׂמַח", העמידו חז"ל דווקא באויב המשתיין לעם ישראל, וכך אמרו (מגילה טז, א): אמר ליה המן למרדכיין "לא כתיב לכו בנפל אויבך אל תשמח?"

קונו לשמוח בנפילת שונאי ישראל, וכדבריו כותב אף האברבנאל ש"כמו שהאומות היו מרננים בבושת ישראל וכלימתם, כך ישראל שמחת עולם תהיה להם כאשר יירשו האומות בארצם משנה וכפל מהכלימה והבושה אשר קבלו ישראל בידיהם..." (ישעיה סא, ז וע"ע בדבריו בישעיה כה, ט; ירמיה מט, יד; צפניה ג, יט ועוד).

וכדברים האלו, שיש צורך לשמוח במפלת שונאי ישראל, מצינו אף בדברי רבים מגדולי האחרונים, כגון: השפת אמת שכתב (פורים תרמ"ה) "לכן צריכים מאוד לשמוח באבוד רשעים שונאי ה'". הרה"ג שמשון פינקוס זצוק"ל (נפש שמשון, תהילים עמ' ריז-ריח) כותב: "בכל בוקר אומרים אנו את שירת הים, וההלכה היא שיש לקרוא שירה זו מתוך שמחה... עלינו לשמוח שמחה גדולה במפלתם של פרעה ומצרים, שהם אויבי ה'". המשגיח דישיבת ליקווד, הרב נתן וואכטפויגל זצ"ל (לקט רשימות ממרן המשגיח בעניני פורים אד"כ תש"ס עמ' נו-ס) "אצל הצדיקים השמחה הגדולה ביותר כשרואים נקמה מהרשעים". הרה"ג יעקב אדלשטיין זצ"ל כותב (חיי יעקב עמ' רד) שמבואר בחז"ל שכל הנאה אסורה, יש כנגדה אותה הנאה בדרך היתר, והנאת מתיקות הנקמה האסורה יש בנקמות שעושה בשליחות הקב"ה, וכגון בגרמנים. מרן רה"י הגראי"ל שטיינמן זצוק"ל (ימלא פי תהלתך ח"כ עמ' תרלכ) "על איבוד המצריים צריך לשמוח... כשרואים נקמה בעושי רע צריך להיות שמחה". הרה"ג יעקב אריאל שליט"א (הלכה בימינו עמ' 440 ו 447) "על הבאת החוטא על עונשו וטיהור האווירה בעולם עם הענשתם של רשעים, מצוה לשמוח". הרה"ג אליהו זילברמן שליט"א (אבן בוחן עמ' רעז) "מה שביאר הגר"א שריבוי השתיה שורשו מעניין הנקמה, היינו שאנו באים לבטא שאנחנו שמחים לאיד ושמחים במפלת המן, ועל כן השותה יין ואינו מתבונן על שמחה לאיד

אמר ליה: הני מילי בישראל, אבל בדידכו כתיב ואתה על במותימו תדרוך (דברים לג, כט). ואכמ"ל בסוגיית של רשעי ישראל, מתי אומרים כך ומתי "באבוד רשעים רנה". ובאמת מקורות רבים מלמדים על השמחה שבנקמת ה' ברשעים: "וּבְאֵבֶד רְשָׁעִים רְנָה" (משלי יא, י), שירת הים, שרובה עסוקה במפלת המצרים ולא בהצלת והצלחת ישראל, הרבה מהמקורות שהובאו במאמר זה, דברי הגמרא (ברכות ט, ב): "מאה ושלוש פרשיות אמר דוד ולא אמר הללויה עד שראה במפלתן של רשעים שנאמר יתמו חטאים מן הארץ ורשעים עוד אינם ברכי נפשי את ה' הללויה", ועוד כתוב על דוד (שם י, ב) "ראה במפלתן של רשעים ואמר שירה", ועוד מקורות רבים. לכן מוכרחים להעמיד פסוק זה של "בְּנֶפֶל אוֹיְבֵךָ אֶל תִּשְׂמַח" באויב פרטי של יהודי פרטי (ולא ברשע, אויב של ה' ועם ישראל). וכך מבואר גם בתנא דבי אליהו (פרק יח).

מפלת הרשעה, לא קיים מצוה כצורתה” (ועיין בביאור דברי הגר”א הנ”ל בדברי רבינו ירוחם הלוי ממיר בספרו ‘שביבי דעת’ מועדים וזמנים עמ’ רעה).

לכן אנו מבקשים לראות את נקמת ה’ בעיניים שלנו, כך אנו מבקשים מדי שבת בתפלת ‘אב הרחמים’, וקוראים את הפסוק מתהלים (עט, י) ”לְמָה יֹאמְרוּ הַגּוֹיִם אֵיךְ אֱלֹהֵיהֶם יִנְדַע בְּגוֹיִם לְעֵינֵינוּ נִקְמַת דָּם עֲבָדֶיךָ הַשְּׁפוּדָה”. לכן אנו אומרים על מי שיזכה לנקום בבבל כמו ידיו באכזריות הראויה שאין כדוגמתה שהוא יהיה שמח ומאושר בזה: ”בַּת בָּבֶל הַשְּׁדוּדָה אֲשֶׁרִי שִׁישְׁלֶם לָךְ אֶת גְּמוּלָךְ שֶׁגַּמְלַת לָנוּ אֲשֶׁרִי שִׁיאֲחֹזוּ וְנִפֵּץ אֶת עַלְלֶיךָ אֶל הַסֶּלַע” (תהלים קלו, ט). החסידים האמיתיים מתהדרים בנקמת ה’, ככתוב (תהלים קמט, ז-ט): ”לְעֵשׂוֹת נִקְמָה בְּגוֹיִם... הֶדְר הוּא לְכָל חֲסִידָיו”.

חז”ל אף קבעו יום טוב על נקמה אכזרית בשונא ה’. י”ג אדר הוא ”יום ניקנור”^(טז), ומבואר בגמרא (תענית יח, ב) שניקנור היה שר צבא יווני, ו”בכל יום ויום היה מניף ידו על יהודה וירושלים ואומר אימתי תיפול בידי וארמסנה, וכשגברה מלכות בית חשמונאי ונצחום, קצצו בהונות ידיו ורגליו ותלאום בשערי ירושלים ואמרו פה שהיה מדבר בגאווה וידיים שהיו מניפות על ירושלים תעשה בהם נקמה”.

ובעצם מפורש בפסוק בתורה שעם ישראל לא יתפייס ולא יתנחם על הגלות עד שלא נראה בנקמה: ”הֲרַנִּינוּ גוֹיִם עִמּוֹ כִּי דָם עֲבָדֶיךָ יִקּוּם וְנָקָם יִשִּׁיב לְצָרֶיךָ וְכָפַר אֲדָמְתוֹ עִמּוֹ” (דברים לב, מג), וכפירוש רש”י: ”וכפר לשון ריצוי ופיוס, יפייס אדמתו ועמו על הצרות שעברו עליהם ושעשה להם האויב”^(טז). כך מתואר במדרש מדהים (ילקו”ש ישעיהו תמג, וכע”ז שם באיכה תתלא, ובמדרש זוטא איכה נב, א) שמאריך בויכוח בין כנסת ישראל לקוב”ה, וכשסוף סוף הקב”ה מקבל דבריה, כביכול, ואומר לה ”בתי, הגיע זמנך להיגאל”, היא מתעקשת ו”מיד אומרת לפניו רבש”ע איני

טז). אלא שבטל יחד עם כל הימים הטובים שבמגלת תענית מלבד חנוכה ופורים.

יז). כדברים האלו ביארו בשם הרה”ק ממאדוויץ זצוק”ל: זקיננו הרה”ק רבי יחזקאל מקוזמיר זצ”ל הסביר את מאמר חז”ל (איכה רבה א נו) ”נחמה בכפליים” שהכפליים הם נקמה בגויים ונחמת ישראל, ובדרך זו פירש הוא עצמו, הרה”ק ממאדוויץ זצ”ל, את הפסוק ”שבטך ומשענתך המה ינחמוני” (תהלים כג, ד) ”שבטך” היינו שתנקום נקמתנו מן הגויים ’משענתך’ שתיטיב לנו, ’המה ינחמוני’ בשתי אלה אוכל לנחם את עצמי (מהגה”צ רבי ישראל יצחק רייזמאן בספר בישישים חכמה עמוד שמח).

מתנחמת עד שתראנו באותן הרשעים שצערוננו וחרפנו את שמך, מיד אמר לה בתי חייך אני מביא אותם ונפרע מהם בפניך עד שאוכלים את בשרם".

זאת ועוד, נראה שאין להסתפק בשמחה האידיאלית הגבוהה של קידוש שם ה' בעולם על ידי נקמה. זו תהיה קפיצת מדרגה לשמחה רק בשמחה זו. הרי ישנה שמחה בסיסית וטבעית הרבה יותר.

למדנו ששונאי עם ישראל הם שונאי ה'. באופן טבעי, מי שאוהב את ה' שונא את שונאי ה'. זהו דבר ברור ופשוט. כך כותב בעל חובת הלבבות בהקדמה לספרו, שלא רק שמצוה לשנא את שונאי ה', אלא גם שזו סברה פשוטה. אם כן, אנו אמורים לשנא את כל שונאי ה' וליהנות ולשמוח בכל רעה הפוגעת בהם. שנאה זו נובעת מאהבת ה', כדבריו של המסילת ישרים, וז"ל: "הענף השלישי [של אהבת ה'] הוא הקנאה, שיהיה האדם מקנא לשם קדשו, שונא את משנאיו ומשתדל להכניעם במה שיוכל, והוא מה שאמר דוד ע"ה (תהילים קלט, כא-כב): "הלא משנאיך ה' אשנא ומתקוממיך אתקוטט, תכלית שנאה שנאתים, לאויבים היו לי"..." ואומר (תהילים צו, י): "אוהבי ה' שנאו רע"'. גם דבר זה מעוגן בהלכה. בהלכות אבל (א, י) פוסק הרמב"ם לגבי הפורשים מדרכי ציבור, מינים, משומדים ומוסרים: "כל אלו אין מתאבלין עליהם, אלא אחיהם ושאר קרוביהם לובשין לבנים ומתעטפין לבנים ואוכלים ושותים ושמחים שאבדו שונאיו שלהקדוש ברוך הוא, ועליהם הכתוב אומר "הלוא משנאיך ה' אשנא"'. ומעיד הגאון הרב משה שטרנבוך שליט"א שכך נהגו הלכה למעשה בלומדו בישיבת תורת אמת^(ח).

אצל דוד המלך אנו מוצאים תפילות רבות למפלת שונאי ה', יחד עם השתדלות והצלחה להילחם את מלחמות ה', ושמחה במפלת הרשעים. שנאת הרשעים

(ח). כך סיפר הגר"מ שטרנבוך שליט"א בשיעורו השבועי (נדפס בגיליון פרשת וישב ה'תשע"ח): "ועוד מהדהד באוזני קול השמחה כשמענו בישיבה על מותו של הרשע הרפורמי מאמריקה סטיבן וייז ימ"ש (אשר תמך בפעילות הכפייה נגד ילדים דתיים, ופעל אצל הממשלה באמריקה לא להכניס פליטים מאירופה), ואחד מבני הישיבה הגה"צ רבי משה שוואב זצ"ל לבש בגדי שבת והקריא בקול רם את דברי הרמב"ם בהלכות אבל (א, י) שכתב וז"ל "האפיקורסין והמומרים והמוסרים כל אלו אין מתאבלים עליהם אלא אחיהם ושאר קרוביהם לובשים לבנים ומתעטפים לבנים ואוכלים ושותים ושמחים שהרי אבדו שונאיו של הקב"ה..." וכל בני הישיבה פרצו בריקוד ושוררו בניגון ובשמחה את הפסוק "באבוד רשעים רינה", ומורי ורבי הגה"צ רבי משה שניידער זצ"ל נהנה ושמח מאוד לראות איך בני הישיבה שמחים על מיתתו של רשע..."

והשמחה במפלתם מופיעות ביתר שאת דווקא אצל דוד המלך, נעים זמירות ישראל, אוהב ה' הגדול, שחיבר שירי כיסופים וגעגועים לה' יתברך. מתוך אהבתו הגדולה לה', הוא שונא את שונאיו של ה' וחפץ במפלתם.

נקמה בידי שמים או בידי אדם?

כשם שבכל מצוה, כאשר מחוברים אליה ואל ה' שנתנה לנו, שמחים בה ורוצים לזכות לעשותה. "מצוה בגופו עדיף", "מצוה בו יותר מבשלוcho", "מתי תבוא לידי מצוה זו ואקיימנה". בהקשר שלנו אין מפורש יותר מהפסוק המשבח את האדם שינקום בידיו בבבל, מחריבי מקדש ה', וישיב להם כגמול ובאכזריות הראויה להם: "בַּת כְּבֹל הַשְּׂדוּדָה, אֲשֶׁרִי שִׁישְׁלָם לָךְ אֶת גְּמוּלָךְ שֶׁגַמְלָתָ לָנוּ, אֲשֶׁרִי שִׁיאֲחִזוּ וְנַפֵּץ אֶת עַלְלֶיךָ אֶל הַסְּלַע". אכן כך מפורש גם בסוף ספר עובדיה, שהנקמה תיעשה על ידי ישראל, וכן ביחזקאל (כה, יד): "וְנָתַתִּי אֶת נַקְמָתִי בְּאֲדוֹם בְּיַד עַמִּי יִשְׂרָאֵל וְעָשׂוּ בְּאֲדוֹם כְּאִפִּי וְכַחֲמָתִי וְיָדְעוּ אֶת נַקְמָתִי נְאֻם ה'". דוד המלך אף מתפלל לה' ומבקש שהוא יזכה לעשות בעצמו את הנקמה המיוחלת בשונאי ה' (ראה רש"י ומצודת דוד לתהילים ז, ז). מפורש בפסוקי התורה שכך נהגו גדולי עולם כגון פינחס (ראה רש"י במדבר כה, יא), דוד המלך ושמשון הגיבור.

טענה רווחת היא, שאין לבני האדם עצמם עסק עם נקמת ה', משום שנקמה היא תפקידו של הקב"ה, ואינה שייכת כלל לבני האדם. צריך עיון האם יש מקור לדעה זו. בנוהג שבעולם ה' פועל בעולם דרך בני האדם, ולא בדרכי נס. בני האדם הם שלוחיו להוביל את העולם אל ייעודו. ועוד, לא מצינו דבר שבני האדם רוצים ומבקשים בתפילה אך אינם עושים את ההשתדלות השייכת בשביל שהוא יתקיים. זאת, בפרט בנושא הנקמה הנוגע לכמה מצוות של תורה, למניעת חילול שמו, לקידוש שמו יתברך, לאהבתו ולהליכה בדרכיו. וכן מצינו שה' אמר למשה לנקום במדין, וראינו את הנבואות על הנקמה שלעת"ל, ומכל זה נראה שהנקמה היא נקמת ה', אך היא מתקיימת דרך מעשיהם של בני אדם.

ואין להקשות על דעתנו מלשון הפסוקים המייחסים לה' את הנקמה, כמו (תהלים צד, א): "א-ל נְקָמוֹת ה'" וכד' (ט). שהרי לא כתוב בפסוק שהנקמה היא לה' בלבד ושאין לבני האדם חלק בזה. במלחמת עמלק שאנו מצווים בה כתוב "מלחמה לה' בעמלק". כתוב גם שה' "מקבץ נדחי ישראל" (ישעיה נו, ח), וכי אין אנו מצווים לעלות לארץ ישראל? ה' הוא "משביע לכל חי רצון" (תהלים קמה, טז), וכי אין עלינו להשתדל לפרנסת עצמנו ולדאוג לפרנסת העניים? "בונה ירושלים ה'" (שם קמז, ב), וכי אין אנו מצווים בבניין ירושלים ובית המקדש? וכי דוד ושלמה ועולי בית שני לא עשו זאת? ה' גם "רופא כל בשר", "אוהב צדיקים", "אוהב גר", ועוד ועוד. ראייה מעין זו יש מנוסח "על הניסים" בחנוכה, שהנקמה שבתחילת התפילה מיוחסת לה' ("רבת את ריבם, דנת את דינם, נקמת את נקמתם"), מתפרשת בסופה כנעשית בידי אדם ("מסרת גיבורים ביד חלשים, רבים ביד מעטים..."). הרה"ג יעקב אריאל שליט"א אף הוא הביא טענה רווחת זו ודחאה בשתי ידיו, ומעין הדברים שכאן, והוסיף שתי ראיות (הלכה בימינו 440). הפסוק (תהלים קמט, ז) "רוממות א-ל בגרונם וחרב פיפיות בידם לעשות נקמה בגויים" מתאר שהחסידים מחזיקים בידם חרב פיפיות בשביל לעשות נקמה בגויים², וכך גם דוד המלך משתבח בנקמה שניתנה לו כבשר ודם ואומר "הא-ל הנותן נקמות לי"³.

מקור נוסף לכך שגם בנקמה אין לחלק בין המוטל עלינו ובין ה'מוטל' על הקב"ה. במדרש (בראשית רבה נה, ג) מתנהל דו שיח בין עם ישראל להקב"ה כביכול. עם ישראל מקשה על הקב"ה "רבון העולמים, כתוב בתורתך 'לא תקם ולא תטר' ואתה נוקם ונוטר שנאמר 'נקם ה' ובעל חימה נקם הוא לצריו ונוטר

(ט). הטענה שהנקמה היא בידי הקב"ה ולא בידי אדם, כל עוד אין ציווי מפורש ומסויים של הקב"ה, רווחת מאוד, ונמצאת גם בדברי גדולי עולם כגון הרב מפונוביז' (מובא בשמו בספר חיי יעקב עמ' רד) והרב משה צבי נריה זצ"ל (הגדש"פ נר למאור עמ' 119). וקיצרו בדבריהם ולא ביארו כיצד מתיישבים עם דברינו.

(כ). כך ראינו שמבואר בגר"א (אמרי נעם ברכות לג, ב) על פסוק זה, דבריו מצוטטים בהמשך המאמר.
(כא). היה נלענ"ד להביא ראייה מפסק השו"ע (יו"ד ססד, ד), שהנהרג ע"י גוי קוברים אותו כמו שהוא, בבגדיו, ומנימוק הש"ך וט"ז "כדי להעלות חימה ולנקום נקם". אך לא נכחיד כי הרה"ג יעקב אריאל (שם) והרה"ג צבי שכטר (נפש הרב עמ' ק, בשם רבו הגרי"ד סולוביצ'יק) הבינו שכאן מדובר במעשה שאמור לעורר נקמה משמים, ולא ללכות את קנאת משתתפי ההלוויה ולהביאם לפעולת נקם. כדבריהם אכן משמע קצת בספר חסידים (תמט). והדבר עוד צריך הכרע.

הוא לאויביו?“. מקושי זה ודומיו (המופיעים במדרש שם) נראה ברור בתור כלל, כי לא יתכן דבר שהקב"ה נוהג ואנו איננו יכולים לנהוג בו, ובפרט בנושא הנקמה. דבר זה לא נסתר, אלא אדרבה מתחזק, מתשובתו של הקב"ה שאיננו מחלק בינו ובין עם ישראל, אלא בין נקמה ב'בני עמך' ובין נקמה בגויים. "אמר להם הקב"ה אני כתבתי בתורה 'לא תקום ולא תטר את בני עמך' אבל אתה נוקם ונוטר לעובדי כוכבים".

כדברים הללו מצינו בדברי רבותינו האחרונים. ביניהם מרן הגר"ח שמואלביץ זצ"ל במאמרו 'נקמה' (שיחות מוסר שמות תשל"ג) מהם ברור שנקמת ה' מוטלת על בני האדם, ואף מחדש ומוכיח כי "זה שנפגע מן העוול מרגיש יותר מזולתו את הפגם בעולם כל זמן שלא נתמזה חשבון הצדק ולכן חיזרו דוקא הם לנקום את נקמת ה' בעושי רשעה...", אף שהנקמה איננה פרטית אלא להשבת והגדלת כבוד שמים. כך גם שמעתי (י.ט) את הגר"ד ליאור שליט"א אומר שיש מעלה בנקמה בשונאי ישראל הנעשית בידי עם ישראל על פני נקמה דומה הנעשית בידי שמים. הצמח צדק הקדמון אף מעיד שכך נהגו למעשה, וכדבריו (בסוף סי' קיא): "וכן נהגנו פעמים הרבה ועשינו עם פרנסי הדור שהיו מעמידים 'גואלים' לרדוף אחר הרוצחים". יסוד חשוב זה שנקמת ה' בגויים נעשית דווקא ע"י עם ישראל ואינה שייכת רק לקב"ה מואר אף בדברי הכלי יקר שהבאנו לעיל (ויקרא יט, יח), שם כותב להדיא שמה שנאסר לעשות לאחינו היהודים, עליו נאמר לעשות נקמה בגויים וז"ל: "...אמנם מותר לעשות נקמה בגויים כי המה מסתמא רוצים להעבירך מעל מצות ה' ולהדיחך מעל ה' אלקיך וזה דבר חשוב וספון וראוי לבקש נקמה על זה, כי היא נקראת נקמת ה' לכך נאמר כאן 'את בני עמך' למעט הגויים שאינן מבני עמך שנאמר תהלים (קמ"ט ז') "לעשות נקמה בגויים" ועל זה אמרו רז"ל (ברכות לג) 'גדולה נקמה שנתנה בין שני שמות שנאמר "אל נקמות ה'" (תהלים צ"ד א)...", וכבר הקדימו רבינו האברבנאל בדבריו בספר נחום (א, ב) שהובאו לעיל^{כב}.

כב). בשביל להימנע מכפילויות רבות, נזכיר שגם במקורות אחרים שמובאים במאמר זה מדויק גם כן שנקמת ה' משונאיו נעשית ע"י בני אדם, וכגון: הגרי"א חבר (אור תורה ד, נט), השם משמואל (מטות עמ' תא), הרה"ג זמבה (קובץ 'זכור' חלק יא עמוד 138), הגרי"ד סלוביץ'יק (קול דודי דופק עמ' 81), הציץ אליעזר (הלכות מדינה ח"ב שער ג סק"ג), הרה"ג אליהו זילברמן שליט"א (אבן בוחן עמ' רעד-רעח).

נסיים פרק זה בתשובתו של הגר"ש ישראלי (עמוד הימיני סי' טז) שדן בפעולת תגמול מלחמתית שנעשתה כנגד כפר ממנו יצאו מחבלים רבים, ובה הסיק הלכה למעשה שלפעולה זו יש גדר מלחמת מצוה, ע"ש בדבריו¹²⁴.

מידה כנגד מידה

במקומות רבים אנו עדים לנקמה עוצמתית וקשה הכוללת במהלכה אכזריות גדולה, ונשאלת השאלה אם זה בעצם או במקרה. האם חלק מהותי מהנקמה הינה העוצמה והאכזריות?

הרה"ח יחזקיה פיש מספר: "חסידים שנסעו יחד עם האדמו"ר ממאטיסאלקה לאושוויץ ונותרו בחיים מספרים, כי בקרון המשיך בדברי נחמה שלו והדגיש הצורך בנכונות לקדש השם, אך הוסיף כי אסור למחול לעולם לרשעים הגרמנים ואם יישאר בחיים אפילו יהודי אחד, עליו לקחת נקם מהם. אם רצון הבורא כי היהודים יקדשו שמו, עליהם לעשות כן, אך חובה לנקום בגרמנים המבקשים להשמיד את כל היהודים" (אדמורי"ם שנספו בשואה עמ' 124).

כג. יש להעיר שה'נקמה' בתורת מלחמה, לא נתברר לנו דיו אם דינו כמלחמת מצוה או כמלחמת רשות. בגמרא (סוטה מד, ב) נחלקו חכמים ור' יהודה בגדר מלחמה 'למעוטי גויים דלא ליתי עלייהו', ולהלכה זו מלחמת רשות. בגדר מלחמה זו משמע מהרמב"ם בפיה"מ (ח, ו) שמדובר במלחמת הרתעה, וכדברי החזו"א (עירובין, ליקוטים סי' ו, ב) "שהורגים ישראל לפרקים אלא שאינם עורכים מלחמה, אלא שאין אימת ישראל עליהם ופוגשים ישראל יחידי או יחידים והורגים אותו, ולוחמים להחלישם ולהטיל אימת ישראל עליהם, וצריך עיון למה רבנן לא חשיבא מצוה?". נציין כי החזו"א כתב דבריו ע"פ התרגום הישן של פיה"מ, ומאז יצא תרגום חדש, ובנידוד איכא בינייהו. אם כי במשנה תורה הרמב"ם לא מונה מלחמת נקמה ברשימת מלחמות המצוה. מאידך, הרמב"ן (בסוף השגותיו לספר המצוות) כתב "והנראה אלי בטענה הזאת כי המניעה בתורה היתה לדורות שלא נערוך עמהם (עם עמון, מואב ושעיר) מלחמה לקחת מהם ארצם... אבל לזנב מהם הנחשלים לא נמנענו בתורה... ואולי דרשו מלשון אל תתגר בם שלא יגרה מדון, אבל אם יתגרו בנו, מותר לנו להנצל וגם להנקם מהם כפי הראוי לנקמת מה שעשו עמנו רעה, רק ארצם נשאיר להם... והנה עתה פרצו הם הגדר, לא נמנענו לזנבן ולקחת נקמתנו מהם כמצוה הבאה במדין 'נקום נקמת בני' מאת המדינים'... וכן בבני עמון הותר לזנבן לנקמתו שעשו אחרי כן רעה... ולא מצינו מלחמה לדוד עם מואב זולתי מה שאמר 'וימדדם בחבל' ופירשו (מדרש תהילים ז, ה) שעשה זה לנקמה שהם המיתו את אביו או שהותר מפני מלחמה שעשו עם ישראל", ומדברי הרמב"ן הללו למד הגר"ש ישראלי שמלחמת נקמה היא מצוה ולדורות, כמו שהבאנו למעלה (וכ"כ גם בקונטרס דרכי מלחמה בעמ' 13). נושא זה ונושאים רבים נוספים נותרו לליבון וביורור (כגון אם יש אפשרות לצאת למלחמת רשות בלי סנהדרין ואורים ותומים, על מי מוטלת מצוות הנקמה), ועוד חזון למועד.

נפתח בדברי הרמב”ן שכותב על הפסוק ”דן ידין עמו” (בראשית מט, טז) ששמשון הוא היחיד שנקם בפלישתים על כל פגיעותיהם בעם ישראל. ”ואע”פ שכתוב בשמגר (שופטים ג, לא) ’ויך את הפלישתים שש מאות איש במלמד הבקר’, איננה נקמה כי איננה מכה רבה”. ברור בדבריו שעוצמת הפגיעה היא משמעותית ומהותית בנקמה עצמה. מדוע זה כך?

ע”פ הנימוק המרכזי שהבאנו לעניין הנקמה, שהיא מתוקה מדבש, והיא היחידה שמנחמת את המוכה, נראה ברור כי התגובה הנדרשת תהיה בהתאם לרמת הפגיעה. לא הרי פגיעה קטנה בכבוד ישראל כהרי פגיעה גדולה. לא כל גוי שבמהלך הדורות ירק על יהודי ולעג לו בקריאת ’יהודי מטונף’, דומה לחייל ס.ס., שבמשך מספר שנים התעלל באופן שיטתי ובאופן הכי קשה, מעבר לכל דמיון, ביהודים רבים. מובן מאליו שהגמול יהיה שונה, הן בעוצמתו, אם חזק או חלש, והן בצורתו, אם באופנים לגיטימיים או אכזריים.

כך למדנו פסוקים רבים, למשל בשמשון שמחפש תואנות לנקום בפלישתים את נקמת ישראל - שהיא נקמת ה’ - אומר (שופטים טו, יא) ”כַּאֲשֶׁר עָשׂוּ לִי כֵן עָשִׂיתִי לָהֶם” (וכל זה לאחר ששמשון שרף שטחים חקלאיים גדולים של הפלישתים ולאחר שהפלישתים עצמם שרפו את כלתו ואת אביה באש על בגידתם ופגיעתם בשמשון, ואעפ”כ ראה שמשון צורך להוסיף ולהכות בפלישתים ”שוק על ירך מכה גדולה”).

וכן שמואל הנביא הורג את אגג, ומציין את עניין ה”מידה כנגד מידה” במיתה זו: ”כַּאֲשֶׁר שָׁכְלָה נָשִׁים חַרְבָּךְ כֵּן תִּשְׁכַּל מְנַשִּׁים אִמָּךְ וַיִּשְׁסַף שְׁמוּאֵל אֶת אֲגַג לְפָנָי הַיְיָ”.

כך גם עובדיה הנביא מנבא על נקמת ה’ באדום לעתיד לבוא ומודיע שזה ייעשה באופן של מידה כנגד מידה (א, טו): ”כַּאֲשֶׁר עָשִׂיתָ יַעֲשֶׂה לָךְ, גְּמֻלָּךְ יֵשׁוּב

כד). מעניין הביטוי כאן ”לפני ה’”. ונראה בסגנון של מדרש חז”ל (פסיקתא רבתי פרק ב) שדרשו מילה זו שנאמרה אצל דוד המלך ”דמים רבים שפכת לפני” שכל הדמים של אויבי ישראל שדוד המלך שפך, הרי הם כקרבות לפני ה’, וע”ש במדרש. עוד נציין למדרש חז”ל (פסיקתא דרב כהנא זכור ג, ו) על אופן המתת האכזרית של אגג: ”מה עשה לו? ר’ אבא בר כהנא אמר היה מחתיך מבשרו זיתים זיתים ומאכיל לנעמיות... בירר לו מיתה מרה. ורבנין אמרין העמיד ארבעה קונטיסין ומתחו עליהן והיה אומר ’סר מר המות’, כך ממיתין את השרים מיתות חמורות. ר’ שמואל בר אבדימי אמר דיני אומות העולם דנו, לא בעדים ולא בהתראה. ר’ יצחק אמר סירסו...”

בְּרֵאשֶׁתָּהּ. ובאמת אם הנקמה היא תשלום גמול הרשע בוודאי שהיא בהתאם למעשיו. זה פירוש המילה "גמול".

במזמור עט בתהלים, המזמור המר המתאר את חורבן בית אלוקינו ואת מצב החרפה בה היינו, מסתיים בתפילה לנקמה (בפסוק יב): "וְהָשֵׁב לְשִׁכְנֵינוּ שְׁבָעֵתִים אֶל חֵיקֶם חֲרָפְתָם אֲשֶׁר חֲרָפוּךָ ה'". מהמילה "שבועתיים" אנו לומדים שיש יחס בין מעשיהם ובין הנקמה המתבקשת מהם (וגם כמובן, שהנקמה שהיא מידה כנגד מידה, אין הכוונה לעשות בדיוק את מה שהם עשו לנו, אלא להכפיל פי כמה וכמה, אך כמובן בשמירת פרופורציות ויחס של מעשיהם שלהם. יעויין בפרשני פסוק זה)^{כה}.

בתחילת ספר שופטים מתוארת כיבוש העיר בזק ע"י שבטים יהודה ושמעון, התעללות באדוני בזק ע"י קציצת בהונות ידיו ורגליו, והוא מעצמו הבין שזו נקמה בו, וגמול מעשיו שהגיע לו, וכלשונו (א, ז) "שְׁבָעִים מְלָכִים בְּהִנֹּת יְדֵיהֶם וְרַגְלֵיהֶם מְקַצְצִים הָיוּ מְלָקְטִים תַּחַת שֶׁלְחָנִי", ולכן המסקנה מתבקשת "כְּאֲשֶׁר עָשִׂיתִי כֵן שָׁלֵם לִי אֶ-לֵהִים".

עניין המידתיות ניכר גם באמירת ישראל לאחר תליית ניקנור (תענית יח, ב, הובא לעיל במאמר זה "קצצו בהונות ידיו ורגליו ותלאום בשערי ירושלים ואמרו פה שהיה מדבר בגאווה וידיים שהיו מניפות על ירושלים תעשה בהם נקמה"), ולאחר הצלת בית המקדש בעזרת שמעון הצדיק הכהן הגדול, שיצא לקראת אלכסנדר מוקדון והיפך את המזימה של הכותיים להחריב את בית ה' (יומא סט, א): "כיון שהגיעו להר גריזים חרשוהו, וזרעוהו כרשינין, כדרך שבקשו לעשות לבית אלוקינו" (גם כאן נציין שזה לאחר שנקמו גם בכותיים עצמם באכזריות רבה, ולא רק בהר גריזים, וככתוב שם "מיד נקבום בעקביהם ותלאום בזנבי סוסיהם, והיו מגררין אותן על הקוצים ועל הברקנים עד שהגיעו להר גריזים").

כפי המבואר בפסוקים ובגמרא, כך לימדונו אחרונים רבים. מלבד פרשני הפסוקים הנ"ל, הראשונים והאחרונים, כתבו זאת גדולי רבותינו האחרונים. אדוננו הגר"א כותב על מגילת אסתר (ט, ה): "מכת חרב והרג ואבדן - שהכו אותם

כה). אצל דוד המלך מצינו כע"ז במספר מקומות, גם בשבח של מי שינקום בבבל באכזריות, בתהלים (קלז, ט), וגם שביצע כך בפועל בשמואל ב ה, ב ושם יב, לא, ע"ש ובפרשנים [יעוין עוד בדברי רש"י על תהילים (נט, יב) שכתב "אל תהרגם - שאין זו נקמה הניכרת, פן ישכחו עמי - כי כל המתים משתכחים, אלא הניעמו מנכסיהם, שיהיו עניים והיא נקמה שתזכר לאורך ימים"].

בתחלה בחרב על מקום שלא ימותו מזה להרבותן ביסורים, ואח"כ הרגו, ואח"כ אבדו את הגופים...”, ועוד כתב שם על המשך הפסוק “ויעשו בשונאיהם כרצונם” כמו שהיה רצונם לראות ביהודים בתחילה, עכשיו ראו היהודים נקמתם שנהרגו אויביהם”. והגר"ח קנייבסקי שליט"א (טעמא דקרא ח"ב עמ' קנו) הביא דבריו והמשיך להדיא כדברינו, שבשביל גילוי כבוד שמים הנקמה צריכה להיעשות באופן של מידה כנגד מידה ובכך מתקדש שם שמים באופן היותר טוב.

כדברים הללו כתב הגר"ש ברעוודא זצוק"ל (קיימו וקבלו עמ' צג) על הנקמה בעמלק, שהוא ראש המורדים במלכות שמים: “מדה כנגד מדה יש להרבות צערו וכלימתו, הן בגוף והן בכבוד והן בכל אופני צער, לפרסם על ידי זה שנעשו בו משפטי ה' ית"ש הנפרע מן הרשעים על מעשיהם דיבורם ומחשבותיהם, כי הלא עמלק כופר במשפטי ה' בהאי עלמא על כן צריכים לפרסם ע"י עונשו מה יותר, כי ה' אלקינו הוא באמת שופט כל הארץ”.

המידתיות והאכזריות במלחמת הנקמה מבוארת גם באגרת של הגראי"ה קוק זצוק"ל (אגרות הראי"ה ח"א עמ' ק): כשאויבי ישראל “זאבי ערב” נלחמים בפועל, לא יתכן שעם ישראל לא יגיב בהתאם, “ואדרבא היה מוכרח גם להפיל פחד על הפראים גם על ידי הנהגות אכזריות”. כן הוא בדברי הגרי"ד סולוויצ'יק (מובא בשמו ב"נפש הרב" עמ' צ"ב) שדן בגדרי המלחמה השונים ואמר שלמרות שבגדרי מלחמה הרגילים אין הורגים טף ונשים, נשתנתה מלחמת עמלק בגלל מעשיהם, באופן מידה כנגד מידה. בנוהג שבעולם היה להילחם רק נגד אנשי הצבא ולא להרוג את כל האזרחים, הואיל ועמלק המציא את השיטה האנטישמית להילחם הכל עם ישראל, כולל הנשים והטף, לכן נצטוונו לערוך כנגדם מלחמה כדוגמת המלחמה שהם נלחמו בנו, ולהרוג את כל עם עמלק, על נשיהם וטפם^(כ).

(כו). כעין זה מופיע בדבריו גם בקול דודי דופק (עמ' 81) שם מציע לפרש כפשוטו את המאמר “עין תחת עין” כלפי שונאי ישראל.

(כז). וע"ש שהביא שמועה בשם הגאון רבי חיים מבריסק. שמועה זו מובאת גם בספר קול צופיך (עמ' 183) בלשון זו: “שהעיר על דברי הרמב"ם, למה כתב הרמב"ם על שבעה עממין 'וכבר אבד זכרם' והיום אין מצוה זו נוהגת, ובמחייט עמלק אין הרמב"ם מסיק שכבר אבד זכרם, הרי עמלק לא נמצא כבר היום, כי הם היו בעל מעשים רעים ונערבו בין האומות ונאבדו? והוכיח מזה שבמובן עמלק לא גזע של עמלק

דרך האמצע - דרך ה'

ועדיין יש לדון בשאלה שמפריעה לרבים: האם נקמה אינה משחיתה את הנפש? וקושיה זו קשה שבעתיים, לאחר שראינו שלעיתים היא מתקיימת באכזריות רבה ושיש גם לשמוח בה ולא רק לעשותה כמי שכפאו שד.

בנושא זה יש לדון בשלושה רבדים, קומה על גבי קומה: ראשית, גם אילו ביצוע הנקמה אכן היה פוגע במידות שלנו, עלינו לזכור מהי מטרתנו בעולם: האם התכלית היא להיות בעלי מידות מתוקנות או לעשות רצון ה'? האם אנו מבוטלים לה', או שמא לאידיאלים ולמוסר כשלעצמם? כאשר אברהם אבינו עליו השלום נצטווה להקריב את יצחק בנו קרבן לה', האם היו לו ספקות לפני שהלך לבצע את רצון ה'?

שנית, אדם שיעשה את רצון ה' בוודאי שלא ייפגע מכך. האם יתכן שאדם עושה דברים כי ה' אמר לו וזה יהפוך אותו למושחת? אם הסברה אינה מספיקה, מצינו הבטחה מפורשת כזאת אצל הריגת יושבי עיר הנדחת בפסוק (דברים יג, יט) "וַיִּתֵּן לָךְ רַחֲמִים וְרַחֲמֶיךָ" (לפי האוה"ח והמלבי"ם). ושמעתי ממורי ורבי הגר"ש טל שליט"א שכך מובטח לנו בכל המצוות, ולכאורה זו סברה פשוטה. ויתכן מאוד שזה כלול בדברי קהלת (ח, ה): "שׁוֹמֵר מִצְוָה לֹא יִדַּע דָּבָר רָע". ושוב הראוני שכך כתב להדיא הרה"ג אברהם שאג, רבו של הגרי"ח זוננפלד, בספרו דרשות הרא"ש (קצו, ב). גם בתורת כלל וגם בהתייחסות ספציפית לנקמה, ע"ש.

שלישית, האם פעולה אכזרית זו של נקמה היא פעולה של שחיתות או של יושר? נתאר לעצמנו שלשה בני אדם הולכים ברחובות ברלין בתקופת השואה, ופוגשים מולם את ראש הצוררים ימ"ש. האחד מחייך אליו בנימוס ואומר בוקר טוב. השני מפנה את מבטו הצידה ומתעלם. השלישי מתנפל עליו והורג אותו במכות אכזריות. מי כאן המושחת בנפשו? הרי שבתיקון מידות נפש האדם יש מקום גם למידת האכזריות, ושימוש נכון בה הוא חלק משלמות המידות, וכמו שנבאר ונבסס כעת.

בלבד, אלא כל עם שהולך בשיטת עמלק להשמיד את עם ישראל ולאבדם, הם עמלקים ועליהם אמרה התורה 'מלחמה לה' בעמלק מדור דור'. ולפיכך הגרמנים הארורים והערבים שרוצים לאבד ישראל ולהשליכם לים - הם בבחינת עמלק וזה נכלל במלחמת מצוה של מחיית עמלק" וכן מובא בשמו בספר הררי קדם (ח"א סי' קפג).

הרמב"ם (הל' דעות, פרק א) והכוזרי (ב, נ; ג, ב-כב) מדברים על האיזון הנכון של כוחות הנפש. נפש מתוקנת אינה הולכת לקיצוניות בשום מידה, אלא מאוזנת באיזון הנכון. מהו האיזון הנכון? הכוונה לדיוק ולאיזון, שאותו אנו יודעים על פי התורה. מצוות התורה הן האיזון הנכון לכל כוחות הנפש.

כזה היה דוד המלך. "עדינו העצני" (שמואל ב כג, ח) - "כשהיה יושב ועוסק בתורה היה מעדן עצמו כתולעת, ובשעה שיוצא למלחמה - היה מקשה עצמו כעץ" (מו"ק טז, ב). וכך כותב תלמיד רבינו יונה (ברכות מד, ב בדפי הרי"ף ד"ה בכל): "יצר הרע נברא לאכזריות, וכשאדם אינו מרחם על הרשעים והוא אכזרי להם, נמצא שהוא עושה מצוה גדולה ועבודת השם עם יצר הרע". וכן כתב אדוננו הגר"א (אמרי נעם ברכות לג, ב), שעובד ה' שלם זה רק מי שיש בו גם רחמנות וגם אכזריות, ושזו הסיבה לכך שאברהם איש החסד נתנסה דוקא באכזריות, ובאיזון הזה האדם בעצם הולך בדרכי ה'. "אין השלימות ניכר באדם אלא כשיש לו שני מדות הפוכות דהיינו מדת הרחמניות ומדת אכזריות, לפי שכשהאדם נוהג במדה אחת אינו מוכרח לומר שהוא צדיק, אלא יש לומר שכך הוא טבעו, אבל כשיש שני מדות הפוכות כגון רחמניות ואכזריות אז מוכח שהוא צדיק לכך נתן הקב"ה מצות של רחמניות שהוא כבוד אב ואם... ושוב נתן להם מצות אכזריות דהיינו שילוח הקן... וזה שנאמר 'לעשות נקמה בגויים וגו' הדר הוא לכל חסידיו" ר"ל שאע"פ שהם חסידים שנוהגים במדת הרחמים אעפ"כ יעשו נקמה בגויים, שהיא מדה הפוכה, וזה הוא הדר להם". עד כדי כך, שתלמיד הגר"א, הרה"ג מנשה מאיליא, ביאר שהמידות שנקראות בפינו "מידות רעות", הן לא רעות בעצם, שהרי יש להם מקום והכרח בעבודת ה', אלא נקראו כך רק על פי הרוב, שברוב המצבים, על האדם להשתמש בחסד וברחמים, ורק מעט באכזריות, וכד'. "למשל מדת הרחמנות שהיא טובה ברוב, אבל יש מקום שנצרך אכזריות ונקמה, במלתיה גדולה היא' והרחמנות רעה כדכתיב 'ורחמי רשעים - אכזרי' שיש לפרשו שכשמרחמין על הרשע הוא אכזריות לו ולעולם^{כח}" (אלפי מנשה סי' כ). כך מבאר גם הגאון רבי יצחק אייזיק חבר, פה שלישי להגר"א (אור תורה ד' נט, הובא באוצרות

(כח). כמו שמוכיח הרה"ג שמשון פינקוס (נפש שמשון תהילים עמ' רלח-רלט) ממספר מקרים, שרחמנות על רשעים הביאה לאסונות גדולים על עם ישראל. ובאחד המקומות זה נבע מהפעלת שכל מיותרת, כאשר הנכון היה שתהיה התפרצות הלב.

רבי אייזיק חבר עמ' לד): "עיקר שלמותו הוא שיהפך כל מידה 'רעה' שבו ל'טוב', הכל לצורך התורה ומצוותיה, דרך משל הקנאה - לקנאות במדת צדיקים, והתאוה - גם כן למעשיהם, והכעס - לנקום ברשעים כמדתו של פנחס". ודברים אלו דומים במקצת לדברי המלבי"ם עה"פ "לעשות בהם משפט כתוב, הדר הוא לכל חסידיו" ש"משפט כתוב" היינו הכתוב בתורה 'ונתן מלכיהם בידך והאבדת את שמם' (דברים ז, כד), ולא יתראה זה כאכזריות כי "הדר הוא לכל חסידיו" שקיימו כי מצות ה' ולא הלכו אחר חקירת השכל האנושי ומשפטיו, כשאלו שחמל על אגג ועל מיטב הצאן" (שאמר מסברה שלו, נגד ציווי ה', "אם גדולים חטאו, קטנים מה חטאו", ועל דבר זה יצאה בת קול ואמרה את הפסוק "אל תהא צדיק הרבה", כמבואר ביומא כב, ב).

וכמו שכתב הרמב"ם (מורה נבוכים א, נד) שה' יתברך נוהג בשילוב הזה, שמתוך י"ג המדות בהם ה' יתברך מנהיג את עולמו, י"ב הם של רחמים ואחת של דין ואכזריות^ט). והוא ממשיך שם ומבאר שעלינו ללכת בדרכי ה' אלו, תוך האיזון הנכון ביניהן, ובדומה לאיזון שבמידות הקב"ה. וכן מצינו בשיר הכבוד, שגם בהנהגת ה' בעולמו יש מעין "עדינו העצני", ובזה גופא האדם הולך בדרכי הקב"ה. "וְקָנָה (המבטאת רחמים) ביום דין, ובחרות (המבטאת קשיחות) ביום קרב". וזה על פי הגמרא בחגיגה (יד, א) "כתוב אחד אומר לְבוּשָׁה כְּתִלְגַּת חֲנֹר וְשִׁעָר רְאֵשָׁה כְּעֵמֶר נֶקָא (=לבן, כמו של זקן), וכתוב אחר אומר לְבוּשָׁה כְּתִלְגַּת חֲנֹר וְשִׁעָר רְאֵשָׁה כְּעֵמֶר נֶקָא (=של דין) כאן במלחמה, דאמר מר אין לך נאה בישיבה אלא זקן, ואין לך נאה במלחמה אלא בחור".

השם משמואל מסוכטשוב (מטות עמ' תא) מדגיש שהנקמה לא נעשית "בקור רוח וביישוב דעת יתירה ובמתינות", אלא אדרבה "שיחם לבבו על גודל העוול

(ט). גם אם דבריו אלו לא התקבלו ביחס למניין י"ג המידות, אך אין שום סיבה להגיד שהעיקרון אינו מוסכם. הרי גם אם אין מידה של דין בתוך י"ג המידות, פשוט שה' נוהג כך לפעמים, אלו פסוקים מפורשים "אל קנא ונקם ה', נקם ה' ובעל חמה, נקם ה' לְצָרְיוֹ וְנוֹטֵר הוּא לְאֵיבָיו" (נחום א, ב), "אל נקמות ה'" וכד'. ומצאנו שכתב כן להדיא הנצי"ב מוואלווין בהקדמת פתח העמק (א, ח) לחיבורו העמק שאלה על השאלות, שאין לרחם ולהתחסד יותר מהקב"ה, אלא יש ללכת בדרכיו גם בחסד שלו וגם בגבורה שלו "דאפילו במידת החסד אין לזוז מרצונו ית' שהוא כאריה ישאג, וידוע כי הארי יש לו מידת החסד וגבורה, חסד עם השפלים וגבורה לנקום ברצח את המעמידים פנים נגדו". וע"ע במאמר "לעשות נקמה בגויים" שבספר להבין ולהשכיל, שכתב כדברינו, ע"ש ורווה נחת.

שעשה". ולא עוד, אלא "הרוגי נקמה מסתברא מותר לברור לו המיתה היותר מצערת, ולא עוד אלא אפילו להחיותם כדי להגדיל צערם, שפעמים הריגתם נוחה להם מלחיות חיי צער כאלה, בודאי אז מותר להחיותם כדי לצערם לנקום מהם עוד יותר". את אותו העיקרון הטעים באופן נפלא, הרה"ג אליהו זילברמן שליט"א "כמו שמצות חסד וצדקה אין ענינה רק הנתינה אלא העיקר האהבה שאוהב את חברו והרצון האמיתי והכנה לתת לו. כנגד זה אמרו "אוהבי ה' שנאו רע" (תהילים צו, י), שכנגד המצווה שיש בדרך כלל להשפיע ולתת מתוך אהבה, כך במקרה של עמלק יש כנגד זה מצוה לשנוא ולתעב ולרצות ברעת הרע, ולא די במיתתו אלא יש להראות את השנאה והשמחה לאיד". ונסיים פרק זה בדברי האור החיים הקדוש (ויקרא יט, יח) שלמד מסמיכות הפסוקים לקשר ולתלות בין מושג הנקמה - האסורה והמותרת, ובין מושג האהבה והשנאה. מי שחייב לאוהבו - אסור לנקום בו, וכן להיפך. ומשמע כדלעיל, שהנקמה אינה מעשה גרידא ללא לב, אלא מגובה בלב. המניעה מנקמה אצל "בני עמך" - נעשית מתוך אהבתו. והנקמה במי שאינו מ"בני עמך" - נובע משנאתו.^ל

סיום

פתחנו בהעלאת השאלה של מה לנו ולכל מושגי מלחמה, שנאה, נקמה ושמחה לאיד, מושגים הזרים לנו, ואעפ"כ מוזכרים לא מעט בתורה ובפרט סביב חג הפורים. בשביל להשיב על שאלה זו, השתדלנו להרחיב את היריעה בנושא, וזכינו לסלול דרך מסודרת, הגיונית ומבוססת בסוגיה גדולה זו. נציין כי במהלך לימוד וכתבת סוגיה זו נחשפנו לעוד ועוד מקורות, ומובן שלא היה ביכולתנו להביא הכל בפניכם, וע"כ הבאנו את עיקרי הדברים. כמובן שנשמח מאוד לכל הערה בנושא המאמר, בין אם לבנות ובין אם לסתור, נא אל תמנעו טוב מבעליו.

ל). ובאמת לכל לחימה נצרכת שנאה לאויב, שאם לא כן הלחימה לא נעשית כהוגן, וכדמשמע ברמב"ם במצות זכירת מעשה עמלק (קפט) ע"ש. יסוד זה למד גם הרב הנזיר ממצוה זו (מגילת המלחמה והשלום עמ' יג) "המלחמה מלווה שנאה, וזוקקה לה, שמגדלתה ומחזקתה. מלמדים ומזכירים לשנוא, לשנוא את האויב".

במהלך הרחבת היריעה בסוגיה זו, זכינו לא להסתפק בהסבר מנהגי וענייני חג הפורים, אלא גם לגעת בסוגיות אקטואליות, ולגעת בדברים שיש לתת עליהם את הדעת לקראת ימות המשיח בהם נזכה וסוגיות אלו יהיו מעשיות, וכדרכו של מרנא החפץ חיים שתמיד הזהיר להיות מוכנים עם ההלכות הנצרכות לימים אלו, כדי שלא נבוש וניכלם כשנגיע אליהם.

ראוי להעתיק את סיומו הנפלא של הרב נתן רפאל אויערבאך במאמרו "ישמח צדיק כי חזה נקם..." (ישורון טו עמ' תשכג) "הנביאים לא הסתירו את הדברים. הם כתבו על יהושע ומלכי כנען, שמואל ואגג, על דוד וגלית ועל אחרים, זו נבואה שהוצרכה לדורות! (מגילה יד.) אם קשים לנו הדברים להשגה, הרי זה משום שרחקנו מדרגת טהרתם, קדושתם ואהבת ה' שלהם, ובעיקר על דא קא בכינא, משום שחדרו לתוכנו חיידקי השקפות זרות העטופים במעטה של מוסריות מסולפת, וגם על זה יאותו חז"ל (ירושלמי פאה א, א) עה"פ (דברים לב, מז) "כי לא דבר רק הוא מכם" - א"ר מנא: כי לא דבר ריק הוא, ואם ריק הוא, מכם הוא. ולמה? מפני שאין אתם יגעין בתורה! בנו החסרון, באשר רחקנו בעוה"ר משנאת הרע. השי"ת הוא יפתח לבנו בתורתו וישם בלבנו אהבתו, ולעשות רצונו ולעבדו בלבב שלם".

ונסיים בתפילת הגאון רבי משה מרדכי קארפ שליט"א (ויבינו במקרא, דברים עמ' שכז) "השי"ת יזכנו לראות בעינינו נקמת עמו ישראל מיד הגוים והרשעים הארורים שרדפום וציערום ועשקום כי א-ל נקמות הוא".

